

*О.В. Бутіліна**O. V. Butylina*

СТУДЕНТСЬКА МОЛОДЬ У СУСПІЛЬСТВІ, ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ

Abstract. The conditions and factors of the formation of both the innovative activity and the intellectual potential of the student youth are analyzed. The author accentuates the ambivalent nature of the youth and pays a special attention to the problem of reforming the higher education system with regard for the new requirements to the process of education. It is shown that the process of demarginalization has to be realized on the level of higher education. The conclusion about the increasing role of higher education institutions in the development of creative abilities and the intellectual potential of the modern Ukrainian youth is drawn.

В умовах переходу до нового соціального, економічного та політичного устрою змінюються критерії стратифікації. Серед них основне місце займають економічні чинники. В цих умовах великий інтерес у дослідників викликає молодь, – соціально-демографічна група, з життєдіяльністю якої пов'язується майбутнє суспільства. Аналізу соціального становища і професійних орієнтацій молоді присвячено чимало робіт [1; 2; 3], деякі дослідники звертають увагу на проблеми соціального самопочуття [4] чи особливості формування її субкультури. Окремим об'єктом дослідження сучасне студентство як специфічна частина молоді зі своїми особливостями виступає, зокрема, в роботах таких авторів, як М.Л. Яковенко, С.В. Хобта [5], Л.Г. Сокурянська [6], І.І. Харченко [7], А.П. Лантух [11] та ін.

Саме студентство розглядається як провідний фактор інтелектуального розвитку суспільства, джерело інновацій і творчості. Досить складне становище, детерміноване сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, не позбавляє студентську молодь ознак сформованої соціальної спільноти, яка характеризується внутрішньо-груповою солідарністю.

Складності розбудови нового суспільства в сучасній Україні, кризові явища в усіх сферах життя, реформа системи освіти взагалі і вищої – зокрема, актуалізують дослідницький інтерес саме до студентської молоді. Тож, мета даної статті – аналіз особливостей життєдіяльності студентства, визначення факторів і умов формування інноваційної активності представників означеної групи. Досягнення мети передбачає пошук відповідей на цілий ряд питань, а саме: як зовнішня ситуація впливає на світосприйняття та реальну поведінку студентської молоді і, відповідно, як змінюються її основні соціальні функції в суспільстві, яким чином відбивається на процесі формування життєвої позиції маргінальний стан представників цієї групи і чи

формує сучасна система вищої освіти такі якості і властивості, які б допомогли молодій людині розвинути та реалізувати власний інтелектуальний потенціал.

Важливою характеристикою сучасного суспільства стало виникнення та поширення різноманітних ризиків, пов'язаних з ускладненням процесів соціальної взаємодії, та стресових ситуацій. Українське суспільство, що знаходиться на етапі суттєвих трансформацій, відрізняється такими показниками, як перехідність, суперечливість, нестійкість. Воно виступає як маргінальне суспільство, в якому ще залишаються досить дієвими взірці старої системи, минуле ще продукує стереотипи поведінки, а нові моделі життєдіяльності, інноваційні системи цінностей лише декларуються. Таким чином, маємо класичну модель маргінального суспільства, де непередбачуваність стає потужним фактором, який породжує найрізноманітніші ситуації ризику. Як вважає У. Бек, “в суспільстві ризику минуле втрачає властивість визначати сучасність, на його місце висувається майбутнє, як дещо неіснуюче як конструкт, фікція як “причина” сучасних переживань і вчинків” [8, с. 39].

Реальні події, що відбуваються в Україні, свідчать про болісний перехід до нової моделі життя і мислення, що ускладнюється протиріччями між старим і новим. Постійне виникнення конфліктів, напруженості, ситуація невизначеності на всіх рівнях управління породжують відчуття невпевненості, роздратованості і розпачу серед всіх верств населення. Тобто ризик, до якого, до речі, люди вже почали звикати в силу нездатності забезпечити соціальну безпеку собі й своїм близьким, стає невід'ємною характеристикою і реальним станом суспільства. Тому і проблеми, що виникають у представників різних соціальних груп і особливо у молоді, в цілому зумовлені тим, що вони вимушені соціалізуватися (ресоціалізуватися) в умовах підвищеного ризику. Особливість ситуації, що склалась, полягає в руйнуванні минулих зразків поведінки і системи її соціальної регуляції без виникнення і без наявності нових. Тому молоді люди поставлені в умови, які потребують від них самостійного вибору моделей поведінки без наявності аналогів, що веде до зростання ризиків.

Змінюється роль і місце багатьох соціальних груп, і молоді зокрема, в мінливому суспільстві. Всупереч стійкому уявленню про закономірний процес відтворення молодим поколінням взірців життя минулих поколінь сьогодні ні старші покоління не здатні запропонувати оптимальні моделі поведінки, які б відповідали викликам часу, ні сама молодь не згодна наслідувати їхній досвід. Несформованість свідомості молоді, підвладність зовнішньому впливу, відсутність механізмів соціальної інтеграції, які б сприяли успішній соціалізації, вимагає від молодих людей самостійного пошуку свого шляху, ініціативної активної творчої діяльності. Тому можна погодитись з авторами роботи “Молодеж в обществе риска”, що “невизначеність і нестабільність, посилюються у суспільстві... вмикають свого роду захисні механізми, активізуючи інноваційний потенціал молоді” [3, с. 39]. Безумовно, молодь виступає важливим джерелом соціальних змін, суспільного розвитку. Російський дослідник І.М. Ільїнський взагалі вважає, що “глобальні проблеми людства і процес глобалізації мають молодіжний вимір, молодіжне обличчя” [цит. за 9, с. 92], підкреслюючи, що суспільство, яке знаходиться на етапі реформування, особливо гостро відчуває потребу у новаторстві, у нарощуванні інноваційного потенціалу. Таким чином, об'єктив-

ні умови існування суспільства відводять молоді провідну роль, визначаючи тим самим її інноваційну функцію як домінуючу.

Яку б назву в науковій літературі не мало суспільство, що формується, – чи то постмодерністське, як вважає У. Бек, чи то постекономічне (В. Іноземцев), постіндустріальне (О. Тоффлер, Д. Белл), технотронне (З. Бжезинський), провідним фактором його розвитку стає інформація. Ні вироблений продукт, ні власність, ні технологія сьогодні не виступають дефіцитним ресурсом, а нові знання та здатність оперувати інформацією, перетворюючи її на джерело прибутку і розвитку, що передбачає формування інтелектуального потенціалу студентства.

Перебуваючи в стадії формування особистості, учнівська і студентська молодь напрацьовує вміння та навички продукувати нове знання.

Виділяючи студентство як об'єкт дослідження, необхідно підкреслити, що для цієї групи характерні як загальні ознаки, так і специфічні риси, притаманні молоді в цілому, і особливі форми життєдіяльності та світосприйняття, що відбивають буття останньої. Таким чином, ми будемо намагатися виокремити ці специфічні показники студентства та дослідити їх вплив на розвиток і реалізацію інноваційного, креативного потенціалу.

У чому ж складність становища студентства в суспільстві, яке переживає докорінні зміни в усіх сферах? На нашу думку, факторів, що зумовлюють проблеми інтеграції молоді в соціум, існує багато. Серед них і об'єктивні – загальна криза в суспільстві, стиль керівництва, недовіра багатьох соціальних інститутів, несприятливе соціальне оточення, матеріальні і побутові труднощі життєдіяльності родин, проблеми виховання і т. ін., і суб'єктивні – невідповідність до сприйняття нових реалій, відсутність вмінь і навичок інноваційної діяльності внаслідок маргінального стану.

Вивчення явища маргінальності вже давно стало предметом дослідницьких інтересів не тільки соціологів, але й представників багатьох інших галузей наукового знання. Проте саме в сучасних умовах феномен маргінальності набуває нового значення, нових характеристик [див. докладніше 10]. Маргінальність студентства є специфічною. Її можна розглядати в декількох аспектах. По-перше, можна говорити про об'єктивну маргіналізацію студентства, яка відбувається в межах поширення явищ перехідності на загальносуспільному рівні. Цей факт ми вже раніше відмічали, кваліфікувавши українське суспільство як маргінальне. По-друге, маргінальність виступає сутнісною ознакою молодіжного віку. Цей період життя кожної людини є визначальним, тому що саме в цей час відбувається зміна статусних позицій, пов'язана з виходом з дитинства і вступом у доросле життя, формуються уявлення про майбутнє професійне самовизначення, власне життя і планується майбутнє. По-третє, має місце в багатьох випадках і класичний варіант маргінальності, тобто зміна соціокультурного середовища життя студента з відповідними проблемами адаптації та прилаштування до нового місця мешкання, що безумовно посилює дію перших двох факторів і певною мірою на деякий час значно ускладнює життя цієї когорти студентської молоді.

Специфічною ознакою студентської молоді є невизначеність власного соціального статусу, оскільки те становище, що вона займає у суспільстві, багато в чому обу-

мовлюється соціальним статусом батьків. Тобто період навчання у вищому навчальному закладі для багатьох молодих людей є вирішальним у визначенні свого становища в житті. Отже, маргіальність як стан перехідності, невизначеності, дисфункціональності є внутрішньо притаманним для всіх представників студентства. Та чи слід пов'язувати його лише з негативними ознаками існування людини? Звичайно, ні, бо особливість цього становища проявляється в амбівалентності. Навіть Р. Парк – засновник теорії маргіальності, вивчаючи складності виживання емігрантів в новому культурному і соціальному середовищі, визначав цілий ряд проблем, з якими вони зустрічаються, але в той же час підкреслював, що “маргіальна людина стає індивідом з більш широким кругозором, більш тонким інтелектом, більш відстороненою та раціональною точкою зору” [12, с. 175]. Слід зазначити, що об'єктивні умови, в яких сьогодні живе та навчається студентська молодь, породжують цілий комплекс протиріч, ускладнюючи процес соціалізації та інтеграції цієї групи в суспільство. З одного боку, відсутність чи недовірливість багатьох соціальних механізмів та соціальних норм у суспільстві створюють ситуацію, коли молоді певною мірою не мають засвоювати (інтеріорізувати), і уявлення про те, як усе повинно бути, молоді люди формують самотужки, спираючись на свій невеликий життєвий досвід. Отже, молоді люди не мають вибору, їм необхідно самим, визначати свій шлях. Саме тому сучасне молоде покоління, що виросло в умовах розбудови нового суспільства, поєднує у свідомості нові цінності, притаманні ринковій економіці (індивідуалізм, прагматизм) і цінності минулого (бажання не виділятися, колективізм). Такий симбіоз неодмінно приведе (й уже приводить) до формування нової моделі ціннісного сприйняття світу, яке становить основу майбутніх життєвих стратегій.

Послідовники культурологічного напрямку в інтерпретації маргіальності (Е. Стоунквіст, М. Голдберг) акцентують увагу саме на позитивних аспектах даного явища. А як зазначає В.О. Шапінський, “втративши опору у сприйнятті світу, яку задає кожна культура своєму суб'єкту, він отримує можливість бачити світ з різних ракурсів, набуває плюрального характеру. Світ стає в його свідомості принципово варіативним, тобто таким, який він є в дійсності, поза меж культури” [13, с.16].

Набуваючи характеристик маргіальності, людина перестає ідентифікувати себе виключно з культурною спадщиною і певною групою, формується більш широкий простір для самовизначення. Молодь, що перебуває в постійному пошуку, часто несвідомо робить вибір між відомими їй взірцями. Однак, цей вибір не завжди задовольняє її, тому молода людина починає прилаштовуватись до зовнішнього світу шляхом створення нової моделі поведінки. Проте виникає питання, чи завжди вона адекватна потребам суспільства, його цивілізаційного розвитку. Однозначну відповідь дати досить важко, оскільки реальне життя показує, що формуються різні, навіть у деяких випадках полярні системи ціннісно-нормативного сприйняття дійсності.

Таким чином, необхідно зауважити, що маргіальність виступає суперечливою характеристикою, оскільки є, з одного боку, дестабілізуючим фактором, заперечуючи ефективність старої системи цінностей і пріоритетів та не надаючи нової, більш

адекватної сучасним вимогам, породжуючи відчуття невпевненості, розгубленості, відчаю, а з іншого боку, – є стимулом для формування креативних здібностей та розвитку і реалізації інноваційного потенціалу. Тож головна проблема полягає в тому, що не кожна молода людина здатна самостійно подолати негативні прояви стану маргінальності та розвинути його позитивні характеристики. Ми вважаємо, що система освіти повинна стимулювати розвиток творчих здібностей, інтелектуального потенціалу в молоді, тобто процес демаргіналізації має проходити в межах навчального закладу і складатися з декількох важливих етапів.

По-перше, навчальний заклад повинен сформувати в молоді потребу у постійному самостійному природуванні нового знання через набуття нею вмінь та навичок пошуку інформації та її обробки. По-друге, надати можливість проявити кожному студенту особистісні якості, властивості, вміння. По-третє, сприяти розвитку творчих здібностей, створюючи умови для саморозвитку і самостійного визначення галузі реалізації власних зусиль. По-четверте, створити ефективну систему взаємодії вищого навчального закладу з підприємствами і установами, для яких ведеться підготовка відповідних фахівців, тобто удосконалити та урізноманітнити форми практики та в цілому профорієнтації. Усе це повинно працювати на підвищення престижу вищої освіти як дієвого механізму вертикальної висхідної мобільності. На сьогоднішній день, на жаль, освіта перетворилась на формальну умову, не мотивуючи молодь на отримання необхідних знань та розвиток власних здібностей. Таким чином, завдання, що постає перед вищими навчальними закладами зокрема і в цілому системою освіти, є дуже складним і неоднозначним. Воно стосується перебудови її загальних принципів та навчальних практик.

Суттєві зрушення вже почали відбуватися в освітньому просторі європейських країн та нашої держави. Ці зміни пов'язані з підписанням у 1999 р. міністрами освіти країн Європи Болонської декларації “Простір Європейської вищої освіти”. Мета цього документа – створення єдиного культурно-освітнього поля. Приєднання України до цього процесу, на думку багатьох дослідників та державних діячів, повинно прискорити євроінтеграцію нашого суспільства та розширити можливості соціально-професійної мобільності як студентства, так і професорсько-викладацького складу. Безумовно, в цих перетвореннях є багато позитивних моментів, пов'язаних, у першу чергу, з розширенням світогляду та спрощенням взаємодії і взаємообміну науковими розробками, а також можливістю працевлаштування в інших країнах, але відмічається також і небезпека введення загальних освітніх стандартів без урахування соціокультурних, ментальних особливостей, освітніх традицій. Саме з цього приводу О.І. Навроцький пише, що “з позиції інноватики... це неминуче звужить інноваційний потенціал майбутньої єдиної системи щодо генерації нововведень, зменшить її організаційне різноманіття. Крім того, головній меті Болонського процесу властива функціональна амбівалентність, яка полягає в тому, що, з одного боку, створюються можливості інноваційної модернізації вищої освіти в цілому..., а з іншого – гальмуються саме ті напрями інновацій, які сприяють демократизації українського суспільства в цілому, а також перешкоджають перетворенню національної вищої школи в інтелектуальний придаток розвинених країн” [14, с.130–131].

У цих умовах викликає занепокоєння той факт, що передбачити та прорахувати до кінця можливі наслідки таких глобальних за характером реформ не виявляється можливим, тому ми стаємо свідками дуже складної трансформації, об'єктом і суб'єктом якої виступає молодь.

Історія показує, що сліпе копіювання моделей розвитку чи форм не дає очікуваного ефекту. Україна повинна розробити власну стратегію розвитку в цілому й системи вищої освіти зокрема, взявши все найкраще зі свого минулого, з інших моделей, інакше всі нововведення будуть зустрічати протидію з боку різних соціальних груп, організацій, інститутів, бо українцям притаманна своя система цінностей, ідеалів, інша модель світосприйняття, менталітет, які не враховувати не можна. “Так, за перехідних умов будь-яка система відводить молоді авангардну роль, спрямовану на здійснення соціально-економічних перетворень” [5, с. 330]. Тож система вищої освіти повинна поставити за мету виховання та розвиток таких якостей молоді людини, які б перетворили її на архітектора нової моделі морально-ціннісного сприйняття дійсності, оскільки вона має здібності, доступ до новітніх технологій, оперує новою інформацією.

У молоді формується більш широкий світогляд, що забезпечує їй всі умови для множинної ідентичності, яка дозволяє використовувати досвід не однієї групи чи культури, а декількох одночасно, при цьому будувати майбутнє, не відмовляючись від свого минулого.

Так, однією з умов визначення ступеня інноваційної активності молоді М.Л. Яковенко називає інноваційний клімат, притаманний найближчому оточенню [5, с. 327]. Тобто значення навчального закладу та внутрішньогрупового клімату може розглядатися як важливий чинник формування соціально активної особистості. Таким чином, у межах вищого закладу освіти повинен реалізуватися процес демаргіналізації молоді, який має базуватися на таких моментах: по-перше, послаблення об'єктивних чинників, що породжують маргінальність молоді, – набуття нею освіти і навичок та першого досвіду професійної діяльності, що закладає фундамент соціально-професійного статусу молодих людей; по-друге, орієнтування представників цієї групи на цінності і досягнення, що мають формуватися як прояв внутрішньої творчої активності, розвиток прихованих потенційних можливостей та здібностей, їх інтелектуального потенціалу; по-третє, надання більш-менш чіткої уяви про розвиток суспільства в цілому і даної соціально-демографічної групи зокрема, що, на наш погляд, конкретизує та структурує потреби та інтереси кожної молоді людини, тим самим посилюючи зв'язки її з соціальним оточенням.

1. Соціальні проблеми працевлаштування молоді: Аналіт. звіт / О.М. Балакірева, О.О. Яременко, О.В. Валькована, В.В. Онікієнко та ін. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 132 с.
2. *Чередишченко Г.А.* Молодежь России: социальные ориентации и жизненные пути (опыт социологического исследования) – СПб.: Изд-во РХГИ, 2004. – 504 с.
3. *Чупров В.И., Зубок Ю.А., Уильямс К.* Молодежь в обществе риска. – М.: Наука, 2001. – 230 с.
4. *Пашина Н.* Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие и морально-психологическое состояние в условиях тотальной анонимии // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5–26.
5. Проблеми розвитку соціологічної теорії. Теоретичні проблеми соціальної структури українського суспільства: Наук. доповіді і повідомлення II Всеукр. соціол. конф. / Соціологічна асоціація України, Ін-т соціології НАН України; М.О. Шульга (наук. ред.) та ін. – К., 2002. – 533 с.
6. *Сокурянська Л.Г., Кіслова О.М.* Багатомірне шкалювання ціннісних орієнтацій студентської молоді // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2005. – № 652. – С.101–107.
7. Россия, которую мы обретаем / Отв. ред. Т.И. Заславская, З.И. Калугина. – Новосибирск: Наука, 2003. – 728 с.
8. *Бек У.* Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
9. *Ковалева А.И., Луков В.А.* Социология молодежи: теоретические вопросы. – М.: Социум, 1999. – 351 с.
10. *Бутиліна О.В.* Особливості маргіналізації молоді в умовах суспільства, що трансформуються // Укр. соціум. – 2005. – № 2–3. – С. 45–53.
11. *Лантух А.П.* Студенчество – маргинальный опыт // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2000. – № 492. – С. 121–127.
12. *Парк Р.Э.* Культурный конфликт и маргинальный человек // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. – М.: ИНИОН, 1998. – № 2. – С. 172–175. – (Сер. Соціологія).
13. *Шатинский В.А.* К вопросу о маргинальных источниках развития культуры // Альтернативность общественного развития / Отв. ред. В.Б. Власова; Ин-т философии РАН. – М.: ИФАН., 1992. – 79 с.
14. *Навроцкий А.И.* Болонский процесс и инновационное развитие высшей школы Украины // Вестник ХНУ им. В.Н. Каразина. – 2005. – № 652. – С. 128–132.